

Lawrence & Nancy Goldstone: *Out of the Flames. The Story of One of the Rarest Books in the World, and How It Changed the Course of History*. Century – London. é. n. [2003] 353. l.

A jelentős történelmi évfordulók kiváló alkalmat szolgáltatnak arra, hogy az évszázadok homályába vesző történelmi személyiségeknek és alkotásaiknak az utókor emléket állítson. 2003-ban Európa-szerte Michael Servet spanyol orvosra és teológusra emlékeztek mártírhalála 450. évfordulóján. A tudós életművét az évfordulós ünnepek újból az érdeklődés homlokterébe állították. Nancy és Lawrence Goldstone 2002 szeptemberében megjelent és immár a negyedik kiadásánál tartó sikerkönyvében arra vállalkozott, hogy a világ egyik legritkább könyvének – az 1553-ban megjelent *Restitutio Christianismi* – sorsát és szerzőjének igencsak kalandos életét az angolszász világgal megismertesse. Akár történelmi regénynek is minősíthető a nagyszerű erudícióval megírt negyedfélszáz oldalas mű. Tekintélyes bibliográfiát olvashatott végig a szerzőpáros a remekmű megírása előtt. Könyvük három nagy szerkezeti egységre osztható. Az első Servet életét mutatja be különös hangsúlyt fektetve orvostani és földrajzi ismereteinek bemutatására. Lényegében nemcsak Servet életrajzát olvassuk, hanem megismerkedünk a könyvnyomtatás rejtelmével, Gutenberg küzdelmével és kudarcaival, Johann Fust és Peter Schöffer sikeres vállalkozásával. A könyv világot formáló erejének és hatalmának bemutatása után a 16. század európai reformációjának vezető egyéniségei, a politikai csatározások főszereplői vonulnak fel. Servet földrajzi és orvosi zsenialitásának bemutatásakor először mestereit, az ókor neves tudósait, Klaudiosz Ptolemaioszt, Hippokratészt, Galenust, Avicennát, majd közvetlen elődeit és kollegáit, Andreas Vesaliust, Andernachti Güntert mutatja be a szerző. Az első rész Servet főművének a *Restitutio* megjelenésének titokzatos történetével zárul. A második rész Kálvin és Servet viszonyát és ez utóbbi elítéltetését taglalja, természetesen a már megszokott részletességgel kalauzol végig a Kálvin vezette Genf városán. A vienne-i per részleteivel is itt ismerkedünk meg. A harmadik részben (*The Trail*) a *Restitutio* sorsának nyomon követése tartja izgalomban az olvasót. Detektívhez méltó türelemmel és akkurátussággal követi a szerző a *Restitutio* három fennmaradt példányának (Edinburgh, Párizs, Bécs) útját és sorsát. Közben megrajzolja mindazok portréját, akik kapcsolatba kerültek a spanyol eretnek főművének valamelyik példányával. Az Edinburgh-i és párizsi példány sorsát nem ismertetjük, a bécsi kópiáról viszont részletesebben szólunk, mert a szerző végtelenül leegyszerűsítette sorsát. Erdélyország egykori peregrinusát és későbbi püspökét, Szentiványi Márkos Dánielt Angliában időző grófként ismeri meg az olvasó. A humanista műveltségű erdélyi főúr Goldstonék el-

beszélése szerint Londonban ráakadt Servetus könyvére, megvásárolta, majd hazatért Erdélybe és a könyvritkaságot a kolozsvári unitárius eklézsiának adta. Teleki Sámuel tudomást szerzett a rejtegetett példányról, és a kolozsváriak halálos veszélyben forogván neki adták a könyvet. Ezzel Servet újból az erdélyi unitáriusok „segítségére sietett”. A könyv végül II. József birtokába került. Röviden ez a *Restitutio* erdélyi példányának története. Természetesen a szerzők ismerik, vagy legalábbis hivatkoznak az 1569-ben kinyomtatott *De Regno Christi ...* című műre, mely köztudottan Servet *Restitutiója* 2–3. fejezetének átvétele. A könyv címét azonban pontatlanul idézik (232. l.). Ebben a beállításban végtelenül leegyszerűsödik a *Restitutio* sorsa azzal, hogy egy közép-kelet-európai unitárius eklézsia birtokába kerül, s el is szigetelődik a tudományos világ vérkeringésétől. Pedig a szerzők állításával ellentétben a *Restitutio* nem tűnt el a világ szeme elől, hanem London–Kolozsvár útvonalon már négy kéziratos másolata készült, és az is ismert volt a beavatottak körében, hogy a mindenkori erdélyi unitárius püspök gondjára bízott könyv Kolozsvárt lapul a püspöki ládában. Szent-Iványi könyvvásárát sem lehet a vak szerencse számlájára írni. Az erdélyi peregrinus diák a tudós angol előkelőségekkel állt kapcsolatban, többek között Henry Oldenburggal, a Royal Society titkárával.

A *Restitutiót* 1790-ben Christoph Gottlieb de Murr német polihisztor nyomattatta ki. Érdeme ugyan vitathatatlan, de a szájak újból Kolozsvárra vezetnek. Goldstonék tévednek, amikor azt állítják, hogy de Murr II. József engedélyével a bécsi példány alapján dolgozott. Spielmann József, Sebestyén Mihály és Deé Nagy Anna a *Korunk* 1981. 7–8. számában közzétette az újabb kutatás eredményeit. Eszerint de Murr elhatározta, hogy megszerzi a Teleki-féle példány másolatát és újra kinyomtatja Servetus művét. Részben a német tudós kérésének eleget téve Teleki két hasonmás példányban lemásoltatta a *Restitutiót*, és mit sem sejtve de Murr szándékáról, egyik másolati példányát elküldte német bibliofil társának. E kéziratos másolat alapján készült az 1790-ben kinyomtatott *Restitutio*. De Murr egyetlen szóval sem említette, hogyan jutott a másolatos példány birtokába, így Teleki érdeme Servetus főművének újrakiadásában feledésbe merült.

A szerzőpáros Szent-Iványi Márkos Dánielről, Erdély unitárius püspökéről sajnos nem tud, és ebben nem a magyar nyelvismeret hiánya volt a gátló tényező. A bécsi példány sorsának megrajzolásakor Robert Willis, *Servetus and Calvin*, London 1877. c. munkájára támaszkodtak. Earl Morse Wilburnak is csak az *Our Unitarian Heritage* című könyvére (Boston 1925.) hivatkoznak, noha a kétkötetes *History of Unitarianism* sokkal bővebb és pontosabb információkkal szolgálhatott volna. Magyar olvasóként sajnáljuk, hogy ez a nagyszerűen megírt könyv pontosan magyar unitárius vonatkozásaiban sántít. A szerzők egy egészen csinos és érdekes történetet kerekíthettek volna ki az Erdélyben jó százötven esztendeig vesztég ülő – (a könyv címlapján ez az egykorú beírás olvasható: „*ülly vesztég itt, ha olyan szép vagy*”) – könyvritkaság sorsáról, ha az anyaggyűjtés során legalább Wilbur korszakalkotó

művének Szent-Iványira és Kolozsvárra utaló hivatkozásaira figyeltek volna. A könyvet ajánljuk minden angolul olvasni tudó unitáriusnak.

-ács

Gál Kelemen: *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza*. A kötetet sajtó alá rendezte: Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kiadja az Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2003. 171 l. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 3.)

Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai a 3. kötet megjelenésével tényleg életképes sorozatnak bizonyul. A két szerkesztő, Kovács Sándor és Molnár B. Lehel remélhetőleg az eddigi ritmusban sajtó alá tudja majd bocsátani az egyes köteteket. Az első még 2001-ben jelent meg, Boros György püspök 1926–1941 között vezetett naplóját tartalmazta, a második 2002-ben és Dávid Ferenc „Két könyv”-ének magyar fordítását Balázs Mihály bevezető tanulmányával, a harmadik kötet most Gál Kelemen egy ismeretlen művét teszi közkinccsé.

Gál Kelemen négy évtizeden át volt a kolozsvári Unitárius Kollégium tanára, azután pedig felügyelőgondnoka, negyedszázadon át a kollégium igazgatói tisztségét is betöltötte. E hosszú időszak alatt az unitárius tanügy vezető emberének számított, az első világháború utáni létküzdelmek során a kisebbségi iskolák megtartásáért folytatott harc erdélyi viszonylatban is számon tartott vezéregyenysége és krónikása lett. 1932-ben történt nyugalomba vonulása után főleg a kutatómunkának, a tudományos összegzésnek élt. Megírta a kolozsvári kollégium történetét két kötetben (1935), ez tekinthető főművének. Aztán elkészítette Ferencz József püspök „élete és kora” (1936) bemutatását, mely részben a kollégiumtörténet folytatását is felöleli. Végül közzétette a nagy történetíró, Jakab Elek régóta megírásra váró „élet- és jellemrajzá”-t (1938). Csak kevesen tudták, hogy utolsó műve, szintén egy „élet- és jellemrajz”, a Káli Nagy Eleké kéziratban maradt. Ez került most sajtó alá.

Káli Nagy Elek (1816–1878) nem tartozik az unitárius egyháztörténet eléggé ismert személyiségei közé, pedig az 1850-es és 1860-as években elévülhetetlen érdemeket szerzett az egyház autonómiájáért és különösen iskolái megmentéséért folytatott küzdelemben. Bizonyára az iskolatörténet írása közben jutott erre a felismerésre Gál, s a párhuzamosságot is tapasztalta az 1850-es évek és az 1920-as évek iskolapolitikai helyzetében. Látszik, hogy elsősorban iskolatörténészként közelít Nagy pályájához, ezeket a vonatkozásokat igen részletesen fejtegeti, más téren bizonytalanabbak adatai, kevésbé derít fényt a részletekre.

Káli Nagy Elek Kolozsvárt született. Édesapja, Káli Nagy Lázár (1772–1837) a megyei közigazgatásban töltött be vezető tisztségeket, az Unitárius